

були неписьменними, не кажучи вже про незнання елементарного розуміння суті законодавства, роботи державних органів тощо [10, 258].

Головним недоліком щодо захисту наймитів на селі було те, що сільські ради, незважаючи на поширення їхніх прав, не проводили майже ніякої роботи в цій галузі і обмежувалися лише реєстрацією трудових угод, що робилося механічно, внаслідок чого сільськогосподарським інспекторам праці доводилося розривати зареєстровані угоди як кабальні [16, 259]. Порушення наймачами трудового законодавства часто не зустрічало достатнього опору з боку низових профорганів та органів влади на селі [17, 118]. У низових органах "Всеробітземлісу" Сумської округи спостерігалось навіть замовчування нового закону про найом і велася попередня договірна практика, в той час як окривдділу не чинив необхідної протидії [18, 38].

Наслідком помилок у роботі "Всеробітземлісу" серед сільськогосподарських наймитів стало те, що чисельність організації зростала вкрай повільно. Так, на 1920 р. чисельність членів профспілки складала 50 тис. чол., а у 1929 р. досягла 190 тис. чол., що складало приблизно 20% від загальної кількості зареєстрованих наймитів [2, 101, 104].

Між тим, попри негативні моменти у роботі, "Всеробітземлісу" вдалося провести ряд заходів, направлених дотримання наймачами норм трудового законодавства. Так, за підтримки спілки наймачі змушені були збільшити з 1925 р. по 1929 р. заробітну плату пересічно на 25 крб. [19, 75; 20, 19]. Як вказувалося вище, поступово збільшувалася кількість осіб, що підписували трудові угоди. Значно активізувалася допомога безробітним сільським пролетарям шляхом регулювання ринку праці у місцях їхнього накопичення. У 1927 р. видано закон про умови праці пастухів, а після видання закону про критерії визначення куркульських господарств (1929 р.) спілка розгорнула активну кампанію, направлену на боротьбу із "куркульською експлуатацією", яка полягала у контролі над умовами праці робітників у господарствах "куркульського типу". Після прийняття закону про обов'язкове страхування наймитів (1928 р.), профспілка домоглася того, що близько 60% сільськогосподарських робітників, що працювали за наймом у одноособових селянських господарствах, уклали страхові угоди [5, 173–176].

Разом із тим, активізація діяльності "Всеробітземлісу", що мала безперечні позитивні результати у справі покращення умов праці наймитів, зумовлювалася насамперед новими настановами партії. Саме із другої половини 1920-х років радянська влада вже чітко стала на шлях поступової боротьби із капіталістичними елементами на селі, тобто із заможним селянством, і утвердження натомість соціалістичного способу господарювання. Виконавцем політики боротьби із "куркулями", які не могли вести ефективне господарство без застосування найманої праці, стала спілка "Всеробітземліс". Так, формою натиску на заможне селянство стала організація спілкою страйків наймитів, що працювали у "куркульських" господарствах [21, 67].

Слід зазначити, що, попри активізацію діяльності "Всеробітземлісу", негативних моментів у її роботі не поменшало. Також слід підкреслити, що до кінця 1920-х рр. профспілки так і не вдалося повністю втілити у життя прагнення держави захистити права найманих сільськогосподарських робітників, а посилення партійного контролю й керівництва не сприяли популярності організації серед селянства.

1. *Батрачество и пастушество в СССР. — М., 1929; Отход на заработки сельского населения Украины в 1925-26 году. — Х., 1928; Плешков П. Наёмный труд в крестьянском хозяйстве. — М.-Л., 1928; Наёмный труд в сельском хозяйстве: Статистико-экономический сборник. — М., 1926; Овсянников В. Нормирование заработной платы работников земли и леса // Наёмный труд в сельском хозяйстве. — М., 1926.*
2. *Лях С.Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу. — К., 1990.*
3. *Кондратов В.А. Створення та діяльність профспілки сільськогосподарських робітників України (1920-1933 рр.). — 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні. — К., 1996.*
4. *Марочко В.І. Селянська кооперація і профспілки: Проблема захисту соціальних прав товаровиробників // Профспілки України. — 1996. — №3-4.*
5. *Мовчан О.М. Професійні спілки сільськогосподарських робітників України у перше десятиліття радянської влади // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1929 рр.). — К., 2000.*
6. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВУ). — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 3559.*
7. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1080.*
8. *Касило. Про профспілкову роботу на селі // Сільськогосподарський пролетар. — 1925. — №3-4.*
9. *ЦДАВОВУ. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 5729.*
10. *ЦДАВОВУ. — Ф. 2623. — Оп. 1. — Спр. 3394.*
11. *ЦДАВОВУ. — Ф. 2841. — Оп. 1. — Спр. 455 (1925 р.).*
12. *ЦДАВОВУ. — Ф. 2841. — Оп. 1. — Спр. 21 (1927 р.).*
13. *Левіков К. Як у нас живуть наймити-скотозони // Сільськогосподарський пролетар. — 1926. — №7-8.*
14. *ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2118.*
15. *ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2117.*
16. *ЦДАВОВУ. — Ф. 2623. — Оп. 1. — Спр. 3394.*
17. *ЦДАВОВУ. — Ф. 2841. — Оп. 1. — Спр. 99 (1929 р.).*
18. *ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2218.*
19. *ЦДАВОВУ. — Ф. 2623. — Оп. 1. — Спр. 4274.*
20. *ЦДАВОВУ. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 8400.*
21. *ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2751.*

Н.М. Жулканич

ЕВОЛЮЦІЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ще задовго до початку руйнування командно-адміністративної системи її економічна складова не забезпечувала нормальний розвиток народного господарства. Це проявлялося в системному розбалансуванні товарно-грошових відносин, регіональних диспропорціях та наростанням неефективного розподілу. Навіть звичайні, повсякденні товари ставали несподівано дефіцитом або й взагалі недоступними на певний період. Ще більш різючих диспропорцій зазнавала промисловість, банківська система, сільське господарство. Спочатку ці системні збої керівна верхівка СРСР подавала як упущення окремих високоповажних партійно-господарських керівників, згодом — як недостатню роботу окремих міністерств чи відомств, ще пізніше — недосконалістю системи планування та міжгалузевого розподілу. Однак кризові

явища наростали, а їх глибинні причини змушували до пошуку більш радикальних рішень, здатних виправити ситуацію. У повній мірі неспроможність адміністративної системи управляти народним господарством проявилась у сільському господарстві.

Вищезазначеним питанням присвячені наукові студії В. Андрійчука, М. Зубця, О. Каденюка М. Лендела, П. Саблука, В. Юрчишина [1]. Дослідження порушених проблем займалися переважно економісти – аграрники. Аналіз і оцінка певної кількості економічних та політико-економічних розвідок з проблематики трансформації аграрної економіки дозволяє стверджувати, що більшість прогнозів та очікуваних сценаріїв розвитку ситуації на пострадянському просторі виявились не виправданими. З іншого боку, аграрні реформи в країнах Центрально-Східної Європи є достатньо обґрунтованими, і можна стверджувати про певні досягнення очікуваного ними результату.

Мета цієї публікації – охарактеризувати процес еволюції аграрних відносин в Україні в період переходу на ринкові засади господарювання. Об'єктом дослідження є аграрні відносини в період становлення ринкових умов господарювання. Предмет – еволюція аграрних відносин в зазначений період.

Перші спроби економічного реформування було зроблено в умовах досить жорсткого панування адміністративно-командної системи в країні. Так, відомими є економічні зміни періоду "хрущовської відлиги" та "косигінської децентралізації" в СРСР, пошуки власного шляху розвитку економіки в Югославії, Угорщині, Польщі. Не всі вони завершилися так, як передбачали їх творці і ідеологи, однак саме такі спроби, значною мірою, розхитали монопольну парадигму "переваги суспільної власності та планової економіки", створили передумови для поступового визнання необхідності утвердження ринкових механізмів ще в рамках минулої господарської системи. Адже спроби запровадження у сільському господарстві внутрішньогосподарського госпрозрахунку, колективного підряду, оренди, кооперативних відносин, що відбувались майже у всіх соціалістичних країнах Європи в 70 – 90-х роках, свідчили про певну адаптацію ринкових ідей щодо адміністративно-господарської системи. Зрештою, спроба формування вітчизняного агропромислового комплексу та Продовольча програма СРСР були реальними, проте невдалими, спробами економічної модернізації сільського господарства. В країні виникали все нові проблеми, суперечності та кризові явища, які свідчили про глибокі суспільні дисбаланси. Навіть звичайні побутові чи первинні життєві проблеми набували такого загострення, що їх замовчування або ігнорування були неможливими. З іншого боку, інформаційний прорив у другій половині ХХ століття вже унеможлилював закритість суспільства. Об'єктивно і невинно наростали передумови майбутніх економічних змін.

Однак економічні зміни, як цього хотіли партійні керівники, не були самодостатньою метою майбутніх зрушень. Наростали передумови більш масштабних перетворень, які отримали в подальшому визначення "системної трансформації". Якщо розглядати основну складову системної трансформації – економічну реформу, то в середовищі дослідників до сьогодні триває дискусія щодо її дефініції.

Політичні та економічні перетворення в колишніх соціалістичних країнах, є значно глибшими за суттю та змістом ніж формальні реформи. Адже мова йде про перетворення, які докорінно змінюють підвалини політичного та економічного устрою. З іншого боку, правове обґрунтування реформ інколи суттєво запізнюється в часі від початкових заходів. Тому видається коректним використання терміну "радикальна реформа", "радикальна економічна реформа". Хоча, можливо, чеське визначення власних перетворень як "оксамитової революції" наводить на думку, що в майбутньому процеси, які відбулись у країнах Центрально-Східної Європи, будуть названі революційними. Адже, по суті, ми спостерігаємо унікальну економічну революцію. Трансформаційні зміни у постсоціалістичних країнах підтримує чимало зарубіжних економістів, зокрема відомий японський економіст Ц. Моріта, який називає трансформацію "ринковою революцією" [2, 16].

До початку економічних перетворень особлива увага приділялася очікуваним цілям реформ та обґрунтуванню механізмів змін. Однак мало дослідженими залишались питання стратегічної мети перетворень, їх місця в суспільному розвитку, взаємозв'язку із навколишнім світом. Нині можна сміливо стверджувати, з чим погоджується більшість науковців та практиків, що до початку політичних та економічних перетворень у постсоціалістичних країнах їх глибина та масштабність представниками владних та управлінських структур практично не усвідомлювались. Здавалось, що не діюча система само знищиться, а нові відносини розвинуться за законами демократії та вільного ринку. В той же час абсолютно помилково вважалося, що економічно розвинуті країни є своєрідним "еталоном" економічних відносин, а збудована у них аграрна виробнича система є цілісною, дієвою та вартою запозичення.

Однак, незаперечним є те, що будь-які економічні реформи, успішні або неуспішні, залишають помітний слід в історії, економічній науці, суспільній свідомості та економічній практиці. А епоха, в яку розпочалась економічна реформа, структурні перетворення на селі, відзначається значним динамізмом та глибокими глобальними процесами.

Особливо гостро постає питання реформування економічних відносин. Адже ці відносини, в сучасному ринковому світі, регламентується певними об'єктивними законами. Нехтування цими законами спричиняє до прямих економічних втрат, господарських та зовнішньоекономічних дисбалансів, відставання в соціально-економічному розвитку. Жодна національна економіка світу не може бути достатньою мірою самоізолюваною. Навіть США, визнаний лідер світового економічного господарства, змушені були відмовитись від концепції "ізоляціонізму" напередодні першої світової війни. Економічні закони, господарський обіг, взаємозв'язок по лінії "виробник-споживач" змушує світову господарську систему співпрацювати. А співпраця вимагає певного взаємного пристосування принципів та засад економічних відносин і життя.

Таким чином ми можемо вважати доведеною об'єктивну необхідність постійного реформування і вдосконалення суспільних відносин, економічних зокрема. Можна погодитись з групою польських

дослідників, які вважають, що реформа – це ґрунтовна зміна існуючої ситуації в певній ділянці суспільного життя, суспільно-економічних відносин або організації, що має на меті покращення або вдосконалення цієї ситуації, що здійснюється на плановій основі та легальним способом" [3, 222]. Однак визначити, які форми та напрямки прийматиме реформування надзвичайно важко.

За логікою трансформаційних тенденцій, які на зламі тисячоліть охопили країни Центральної та Східної Європи, командно-адміністративна система як в економіці так і у сфері інших суспільних відносин показала свою повну неспроможність та неідеальність. Найважливішу роль в усвідомленні цього відіграв доволі добре досліджений в радянській історіографії людський фактор. В силу ідеологічних обмежень дослідники не могли об'єктивно і правдиво висвітлювати різницю і все зростаючу невідповідність між реаліями життя та потребами громадян. Почасти тут вина й сама радянська система, що обмежувала потік правдивої інформації про життя в інших країнах, та формувала з допомогою пропаганди тотальну заідеологізованість суспільства. Оскільки, населення країни сприймало оточуюче середовище через призму встановлених високих ідеалів, його очікування, як від соціалізму так і від капіталізму, виявились явно завищеними [4, 56]. Біполярне сприйняття (наше – добре, західне – погане), нав'язуване комуністичною пропагандою, виявилось неприйнятним для більшості громадян, зокрема, для формування особи в прикордонних регіонах. А відсутність реальної інформації, підсилена пропагандистськими зусиллями західних держав, сприйняте через призму очікування соціально захищеного життя, формували ще більш викривлену, віддалену від реалій картину. Прагнення змін посилювались мотивацією мати "щастя і достаток зараз, вже і в повному обсягу".

Очевидно, що економічні та інші суспільні перетворення в кожній з країн Центрально-Східної Європи мають свої особливості та перебіг. Це обумовлено багатьма чинниками внутрішнього і зовнішнього характеру. Тому національні особливості, як свідчать наукові дослідження, а разом з тим й регіональні особливості здійснення реформ є закономірністю трансформаційного процесу. Але якщо абстрагуватись від національних та історичних особливостей, то перехід господарської системи на нові засади функціонування включає у себе щонайменше такі елементи, як: лібералізація цін, зовнішньої торгівлі і внутрішнього економічного життя, приватизація та зменшення державного втручання в економіку.

Україна здійснила спробу віднайти відмінний від інших, свій, "третій шлях", що передбачав повільне реформування, яке б дозволило поєднати "переваги і здобутки" соціалізму з реальними постулатами і принципами ринкової економіки. Можливо, частково це нагадувало косигінські спроби модернізації економіки, та невдалі, але такі пам'ятні, особливо в Карпатському регіоні, спроби вдосконалення економіки на основі елементів ринкових відносин в Чехословаччині (1968 р.) та Угорщині (1956 р., 1984 – 88 рр.).

Проте, в рамках практично-прикладної наукової дискусії, вчений Фрідріх фон Гаск на основі глибокого

аналізу рушійних сил соціального та економічного розвитку, дослідження макроекономічних параметрів господарських систем капіталізму і соціалізму довів – "немає жодного третього шляху" [5, 215]. Спроби пошуку власного, "третього шляху", з огляду на можливі негативні наслідки радикальної реформи, є глибоко помилковими.

Серед усіх проблем системної трансформації одним з найбільш складних і багатокомпонентних є аграрна реформа. Аграрні реформи, в історичному аспекті, завжди були складним і соціально значущим питанням у Європі. Це чудово усвідомлюють мешканці Карпатського регіону, чимало з яких, за історичними джерелами та з власного досвіду мають певне уявлення про аграрні перетворення як довоєнного так і повоєнного періодів. Жителям цього регіону, лише впродовж незначного періоду ХІХ ст., довелося пережити спроби впровадження різних проектів та варіантів аграрної реформи і модернізації аграрних відносин, що їх не зазнав жоден інший регіон України. Як правило, усі ці реформи і перетворення були пов'язані з аграрною політикою певної держави, в складі якої перебувала та чи інша місцевість Карпатського регіону.

Справді, аграрне питання є одним із найболючіших в державних системах країн Центрально-Східної Європи. Вирішення аграрних проблем країни Європи приділяють значну увагу з кінця ХІХ ст., а різноманітні реформи на селі здійснювались ще на початку століття [6, 9]. Досить пригадати найбільш відомі в європейському вимірі реформи: російську "століпінську", реформу в Румунії у 1864 р., Угорщині – 1911 р., Чехословаччині – 1918 р., Польщі – 1918 – 1939 рр. У Карпатському регіоні цей перелік є набагато більшим. Отже, кожна реформа має на меті сформувати певну систему аграрних відносин, яку можна назвати моделлю сільського господарства.

Більшість теоретиків схиляються до думки, що найважливішими завданнями аграрної реформи в постсоціалістичних країнах повинні бути:

- структурна перебудова сільського господарства, приватизація землі і реорганізація галузі;
- створення ринкової інфраструктури, приватизація і реструктуризація партнерів по АПК, лібералізація ринку;
- формування нової державної аграрної політики [7, 161].

Поділ цих завдань на певні групи є досить умовним, оскільки зміни повинні відбуватись практично одночасно. Зволікання зі здійсненням будь-якого кроку реформування не може бути компенсованим успішною реалізацією інших заходів. З іншого боку, ситуація з аграрними перетвореннями є дуже залежною від загальної макроекономічної ситуації в країні, навіть – в регіоні, вона значно детермінується результатами економічної реформи взагалі. Як ми вже відзначали, без економічної стабілізації в країні успішна реалізація аграрної реформи є досить проблематичною.

Як відомо, аграрна політика є складовою економічної політики і має безпосередній вплив на розвиток сільського господарства. Окремі науковці-дослідники до цього визначення додають слова "... та сільських територій". Справді, останніми роками в Європі відбувається значна модернізація економічної

політики стосовно аграрної сфери, що спричинило до ідентифікації двох важливих напрямів господарської політики: спільної сільськогосподарської політики (САР) та Єдиної політики розвитку сільських територій (CRDP).

Відомий чеський економіст М. Сватош зазначає, що "...аграрна політика є частиною господарської та суспільної політики, ядро якої є зосереджено на сільському господарстві, поєднаними з ним галузями народного господарства та частиною жителів села" [8, 59].

Вітчизняні дослідження підтверджують, що аграрна політика має на меті досягнення багатьох наближених (тактичних) та віддалених (стратегічних) цілей, які в сукупності й визначають суть цієї політики.

Так, група європейських країн, проголосили такі базові цілі Спільної аграрної політики (САР):

- Підвищення продуктивності сільського господарства на основі технічного прогресу, раціоналізації виробництва, найповнішого використання виробничих чинників, особливо – робочої сили;

- Забезпечення гідного життєвого рівня сільського населення на основі зростання особистих доходів;

- Стабілізація аграрного ринку;

- Налагодження ефективного забезпечення населення продовольством;

- Забезпечення прийнятних цін для споживачів [9, 81].

Основні напрямки аграрної політики, що забезпечують досягнення певних аграрно-політичних цілей можна згрупувати у певні розділи: створення параметрів і умов, правил та нормативного регулювання; забезпечення державою виконання певних господарських та економічних функцій; вплив на умови та результати господарської діяльності. В узагальненому вигляді аграрну політику можна розглядати як систему заходів та дій держави щодо створення підприємницького середовища у сфері агробізнесу. А оскільки названа сфера є лише великим, щоправда – дуже специфічним, фрагментом загального підприємницького середовища, аграрна політика є дещо відособленою, специфічною, але все ж таки фрагментом загальної економічної політики, особливо в царині концептуальних та базових підходів [10, 114].

В історичному вимірі аграрні відносини в Україні зазнали значних еволюційних трансформацій. На еволюцію аграрних відносин безпосередній вплив має здійснювана аграрна політика. Будучи важливим складовим елементом соціально-економічної політики держави в цілому, вона передбачає наукове обґрунтування стратегії і тактики розвитку аграрних відносин, економічне обґрунтування шляхів розвитку села. В процесі економічних перетворень в державі впродовж десятиліть радянської командно-адміністративної форми господарювання, на селі штучно утвердилися дві форми власності – державна і колективна.

В свою чергу основний характер економічних відносин і суперечностей в аграрному секторі відображає саме розподіл землі, як головного засобу виробництва в сільському господарстві між класами, соціальними групами, громадянами, а також, яким шляхом земля розподілена: на правах приватної

власності, оренди, тимчасового або довічного користування.

Ретроспективний аналіз перетворень в аграрному секторі регіону вичленовує певні етапи: насильницька колективізація і утвердження колгоспно-радгоспної системи у післявоєнні роки, яка виявилася вкрай не ефективною, оскільки безпосередній виробник був відчужений від землі, практично не приймав участі в управлінні колективним господарством та розподілі виробленого продукту; непродумана політика перетворення колгоспів у радгоспи (60 – 70 рр. минулого сторіччя), яка шляхом одержавлення господарств аграрного сектора ще глибше деформувала економічні відносини між державою та окремими господарствами, між господарствами і селянами; спроби зміни адміністративної форми управління сільським господарством (створення районних агропромислових об'єднань на початку 80-х рр.), яка впродовж трьох років себе дискредитувала.

Крім того, недолуга політика бюрократично планово-адміністративного регулювання суспільного виробництва і економічного відтворення; слабке забезпечення фінансової підтримки аграрного виробництва з боку держави, відсутність паритету цін на сільськогосподарську продукцію і промислові товари, недостатнє матеріально-технічне забезпечення агропромислового сектора, суперечність між потребами розвитку продуктивних сил у сільському господарстві та існуючими там формами власності призвели у 80–90-х рр. минулого сторіччя до аграрної кризи в сільському господарстві Союзу РСР, в тому числі і в Україні.

Аграрна криза перетворилася на серйозну загальнонаціональну проблему, вона стала системною і стосувалася значної частини населення. Адаже в зазначений період в агропромисловому комплексі України було зосереджено понад 50% функціонуючих в народному господарстві основних виробничих фондів, вироблялося майже 50% ВВП, формувалося 70% зведеного бюджету і було зайнято майже 40% працюючого населення [11, 19].

Необхідність реформування аграрного сектора і аграрних відносин в цілому, в радянській Україні була продиктована рядом об'єктивних факторів. На межі 80 – 90-х рр. минулого сторіччя в державі почалися процеси реформування аграрної сфери, в тому числі сільського господарства. Було прийнято ряд законодавчих актів, які стосувалися аграрного виробництва. 18 грудня 1990 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Постанову "Про земельну реформу", якою всі землі республіки оголошувалися об'єктом земельної реформи [12, 291 – 292]. У перший рік незалежності України, 30 січня 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про форми власності на землю". Згідно цього Закону в країні вперше поряд з державною власністю на землю запроваджувалися колективна і приватна форми власності на землю. При цьому всі форми власності на землю визнавалися рівноправними [12, 110].

На початку 1992 р. (14 лютого) Верховною Радою України був прийнятий Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" [13]. В Законі було задекларовано правові основи для формування на базі колгоспів підприємств колективного типу (КСП) і визнання їх суб'єктами

права власності як юридичної особи. Закон надавав підприємствам право колективної власності на землю, а також право надання земельних ділянок у постійне або тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди. Члени підприємств набували право на отримання частки майна при виході з підприємства.

Важливим у формуванні політико-правової бази реформування аграрних відносин мав Закон "Про селянське (фермерське) господарство", прийнятий Верховною Радою України на початку 1992 р. [14], який гарантував право громадян на створення фермерських господарств, їх самостійність і рівність з іншими формами господарювання. У 1993 р. український парламент прийняв доповнений, викладений у новій редакції Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" [14, 161 – 172].

В аналізованій період, в процесі еволюції аграрних відносин, значна увага була приділена реформуванню земельних відносин. З метою прискорення передачі земель у колективну власність, розв'язання питання власності на землю Президент України видав Указ від 10 листопада 1994 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва", а 8 серпня 1995 р. Указ Президента "Про порядок паювання земель, переданих у земельну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям". В Указах було викладено механізм здійснення земельної реформи.

До речі, Указом Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" передбачено, що створюваний під час передачі земель у колективну власність резервний фонд використовується для передачі у приватну власність, або надання у користування земельних ділянок переважно громадянам, зайнятим у соціальній сфері на селі. Однак, практика здійснення земельної реформи свідчить про недостатню роботу місцевих регіональних органів влади щодо створення відповідного резервного фонду земель і як наслідок працівники соціальної сфери у багатьох селах залишилися без земельних ділянок.

Отже, в Україні прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на прискорення аграрної, в тому числі земельної, реформи. Однак, слід визнати, що за роки незалежності України ще не вдалося до кінця втілити у життя положення названих законодавчих актів. Потребує невідкладної уваги завершення реалізації стратегічної мети аграрної реформи – формування реального власника і дбайливого господаря землі, прискорення соціально-економічної розбудови села, вирішення продовольчої проблеми, виведення аграрного сектора економіки країни на світовий ринок. Разом з тим, важко нині в період занепаду сільського господарства, незавершеності реформ в агропромисловому комплексі об'єктивно оцінити результативність аграрної, і зокрема земельної, реформи. Соціальний результат земельної реформи є незаперечним. Лише за період 2000 – 2005 рр. кількість землекористувачів, громадян України, зросла на 1445 тис. осіб. Станом на кінець 2005 р. у їх розпорядженні знаходилося 14,9 млн. га сільськогосподарських угідь, або 35,8% всіх сільгоспугідь України [15, 152]. Господарствами

населення виробляється 59,6% валової продукції сільського господарства [15, 142]. Ще більш контрастними є показники селянського господарювання в областях Українських Карпат. Селянські господарства згаданих областей, які володіють 1881,3 тис. га (12,6% всіх сільгоспугідь України), виробили в 2005 р. валової продукції на суму 6158,1 млн. грн, або 15,7% від всієї сільгосппродукції виробленими господарствами населення країни [16, 203].

Україні, в зазначений період, необхідна була нова аграрна політика, яка б сприяла вирішенню основних завдань, а саме – повного припинення руйнування, поступового відновлення і розбудови соціальної інфраструктури; припинення деградації і поступове зміцнення демографічно-відтворювального потенціалу сіл та інших сільських поселень; прискорення і доведення до логічного завершення аграрних реформувальних, передусім в частині земельних і майнових відносин; створення передумов для формування на селі реальних власників і господарів, у тому числі середнього рівня при одночасному забезпеченні соціального захисту дрібних і найбідніших власників; створення реальних можливостей для поетапного становлення і утвердження на селі та у всій системі АПК приватного сектора; відкриття простору для прояву потенційних можливостей різних форм господарювання, кооперативних відносин і ринкової інфраструктури [17, 13]. І нині вищевикладені завдання залишаються актуальними. Окрім решти, важливим є також вирішення проблем підвищення надійності продовольчої безпеки країни; підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України, просування вироблюваної у ньому продукції на світові ринки; підвищення рівня наукового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки.

1. Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юришин В.В. *Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти*. – К., 2005; Каденюк О. *Аграрна історія України*. – Кам'янець-Подільський, 2005; Лендсл М.А. *Аграрне виробництво в Карпатському регіоні: сучасний стан, тенденції, перспективи розвитку: Монографія*. – Ужгород, 2006; *Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / За ред. П.Т.Саблука, В.Я. Месель-Веселяка*. – К., 2000; Юришин В.В., Шевченко Л.М. *До стратегії соціального та економічного розвитку сільського господарства // Агроінформ*. – 2005. – № 9-10.
2. Цунео М. *Політэкономія переходного періода: слабость рыночной экономики и наследие старого режима // Трансформація*. – 1999. – № 3.
3. *Slownik obywatelski rolnika*. – Warszawa, 1997.
4. Романов С.П. *Разрушение модели социализма: личность и общество*. – М., 2005.
5. Klaus V. *Ne tam rad katastrofické scenare*. – Ostrava, 1991.
6. Halamska Maria. *Dekolektywizacja rolnictwa w Europie Środkowej i jej społeczne konsekwencje*. – Warszawa, 1998.
7. *Agricultural Policies in Transition Economies*. – Paris, 1997.
8. Svatos, M. *a kol. Ekonomika agrárního sektoru*. – Praha, 1995.
9. Губені Ю., Сватош М. *Основні засади і тенденції розвитку спільної аграрної політики країн ЄС // Економіка України*. – 1996.
10. Hubeni Y. *Influence of the agrarian reform on the formation*

- of agribusiness entrepreneurial environment (in Ukrainian and Czech examples). In to: Agrarian prospects – VIII. Collection of papers of international scientific conference CAU, P-I. – Prague, 1999.*
11. *Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К., 2000.*
  12. *Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К., 2000.*
  13. *Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" // Відомості Верховної Ради України. 1992. – № 20.*
  14. *Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" // Відомості Верховної Ради України. 1992. – № 14.*
  15. *Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К., 2006.*
  16. *Сільське господарство України за 2005 р. Статистичний збірник. – К., 2006.*
  17. *Юрчишин В.В., Шевченко Л.М. До стратегії соціального та економічного розвитку сільського господарства // Агроінком. – 2005. – № 9-10.*

М. В. Захарченко

ЕЛЕКТРИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 20-х роках ХХ СТ.

Спостерігаючи за сучасним українським селом, складно уявити його без електрики. Проте, як засвідчує історичний досвід, шлях до електрифікації українського села був доволі тернистим та уповільненим. 20-ті роки ХХ століття позначилися поступовим проникненням у сільський побут досягнень, які мали своє відображення в електрифікації. Актуальність обраної для висвітлення теми зумовлена тим, що електрифікація в сільському побуті практично не вивчена, хоча окремі її аспекти відображено у роботах А.Н. Марзеєва [1], А.П. Єрмака [2], І.В. Рибачака [3-4], Ю.А. Стесельбойма [5].

Автор статті ставить за мету дослідити електрифікацію українського села в 20-х рр. Об'єкт вивчення – соціально-побутова сфера українського села, зокрема електрифікація, предмет – енергетичне будівництво.

Електрифікація в сільській місцевості України хоча і розпочалася ще в дореволюційний період, але в той час про масове впровадження електричної енергії в побут сільського населення ніхто не турбувався. Енергопостачанням була охоплена лише незначна кількість будинків тих селян, які жили поруч або працювали на електрифікованих підприємствах – млинах, цукрових заводах.

На 8-му Всеросійському з'їзді Рад (1920 р.), в якому брали участь і представники України, було затверджено план ГОЕЛПРО, в якому значне місце відводилося електрифікації УСРР. Пропонувалося побудувати 9 електростанцій, в тому числі Дніпровську ГЕС, а також ряд інших теплових (Штерівську та ін.).

Вечірнє освітлення селянського житла має велике економічне, культурне і навіть гігієнічне значення. Якщо влітку, коли дні довші й селянин після тяжкої праці відразу лягає спати, штучне освітлення житла не відіграє великої ролі, то взимку – це інша справа. Роботи мало, вечоріє рано, як тільки стемніє, всі збираються в хаті. Зимові вечори тягнуться довго і тому питання про продуктивне і корисне використання

цих вечорів досить важливе. В такі вечори величезна, багатомільйонна селянська сила могла б бути використана для різноманітних домашніх, господарських чи кустарних робіт. Тільки зимою селянин має можливість зайнятися своїм інтелектуальним розвитком, прочитати або послухати книжку, газету або журнал. Однак і домашня робота і культурний відпочинок вимагають освітлення. Проте електричним освітленням в селі користувалися лише 0,6% середняків і 0,2% бідняків. В Україні ж відсоток хат, які освітлювалися електрикою, становив у цілому 0,4% [1, 97]. Потрібно було докласти значних зусиль для того, щоб електрифікувати українське село.

Першим етапом в електрифікації побуту в сільській місцевості варто вважати період 1919-1924 рр., тобто до створення в УСРР спеціальної організації сільської електрифікації – акціонерного товариства "Електрика". Для цього періоду було характерне підвищення попиту на електроенергію з боку широких мас сільського населення, інтенсивне будівництво потужних електростанцій. В електрифікації сіл активну участь у цей час брали громадські та кооперативні організації.

Для електрифікації села використовували вільні потужності комунальних та районних електростанцій шляхом спорудження трансформаторних підстанцій. Однак у селах, в яких були побудовані такі підстанції чи електростанції, потужності для електрифікації побуту використовувались ще недостатньо. Серед причин можна виділити наступні: по-перше, не кожний селянин міг заплатити 50-75 крб. з двору, щоб мати електрику; по-друге, ще була досить слабо поставлена агітаційно-пропагандистська робота з поширення електрифікації. Тому для пропаганди електрифікації сіл органи радянської влади залучають працівників сільбудів та хат-читальень. Справа в тому, що дехто з селян про електрифікацію читав, багато чув, а достеменно майже ніхто нічого не знав.

В липні 1925 року Всеукраїнська конференція з питань електропостачання сіл і міст в резолюції про сільське господарство постановила: для усунення недоліків у справі електрифікації села і її пришвидшення при окривконкомах мають бути організовані "комітети допомоги електрифікації" [6, 35].

При сільбудах організовувалися бюро пропаганди з 3-5 чоловік, які повинні були підготувати реальне проведення електрифікації. Бюро періодично видавало стінгазети, визначало сількорів, які повинні були писати замітки про електрифікацію, оформляло і доповнювало куточки електрифікації. Розділи куточка були пов'язані лише з електрифікацією: електричні станції, світло на селі, мотор на селі, електромолотьба, електрооранка, електрика у ремісника – ось що можна було прочитати про електрифікацію. Бюро досить часто проводило навіть для 2-3 чоловік в сільбуді чи хаті-читальні доповіді й бесіди про електрифікацію. У них головна увага спрямовувалася на переваги електрики. Наприклад, наводилися такі аргументи: скажімо, село за місяць витрачає стільки-то пудів гасу, а це коштує стільки-то, а електрика замість гасу вийде на стільки-то дешевше, або під час молотьби ціпом в снопах залишається 12% зерна, а електрикою лише 3% [6, 36].